

До 100-річчя від дня народження академіка О.Р. Мазуркевича

Життєвий шлях і науково-педагогічна діяльність Олександра Мазуркевича

Лариса Березівська,

*доктор педагогічних наук, професор,
учений секретар, головний науковий співробітник лабораторії
історії педагогіки Інституту педагогіки НАПН України*

Суспільно-політичні зміни в Україні початку 90-х років ХХ ст. відкрили можливість не лише вивчати спадщину педагогів та освітян, життя і творчість яких не були відомі широкому загалу, а й без ідеологічних нашарувань, по-новому осмислювати педагогічний доробок видатних радянських учених. Нині сучасний розвиток освіти неможливий без дослідження поглядів і концепцій педагогів, освітян, громадських діячів минулого, що проводиться передусім з метою персоніфікованого, системного висвітлення національної педагогічної думки України як нелінійного, багатомірного процесу якісних змін. Серед таких персоналій – Олександр Романович Мазуркевич, ім'я якого назавжди увійшло до портретної галереї Інституту педагогіки НАПН України.

Окреслимо життєвий шлях та науково-педагогічну діяльність знаного вченого. Олександр Романович Мазуркевич народився 9 вересня 1913 р. у с. Жабокрич (тепер с. Торків) Тульчинського району Вінницької області в батрацькій сім'ї. Педагогічну освіту здобув у Тульчинському педагогічному технікумі, філологічну – у Вінницькому педагогічному інституті. У 1930–1931 рр. О. Р. Мазуркевич працював учителем початкової школи в с. Кобилівка (тепер с. Зарічне) Тульчинського району Вінницької області; у 1937–1941 рр. – учителем російської та української мови й літератури, директором середньої школи, завідувачем педагогічного кабінету в м. Тростянець Вінницької області; вчителем російської та української мови і літератури в середній школі с. Куземін Грунського району Сумської області; директором середньої школи с. Попівка Татіщевського району Саратовської області.

Олександр Романович – учасник Великої Вітчизняної війни. Потрібно зазначити, що і в воєнну пору він не полишав пера, протягом 1942–1943 рр. у щоденній газеті Південно-Уральського військового округу «Сталінець» публікував свої патріотичні статті. Після повернення з фронту в 1945–1950 рр. О. Р. Мазуркевич працював заступником директора (проректором), старшим викладачем кафедри російської літератури Вінницького педагогічного інституту. Його колега З. Грузман згадував, що лекції Олександра Романовича «відзначались не тільки глибиною аналізу художнього твору, а й якоюсь виключною емоційністю, образністю. Він умів зацікавити студентів чарівною поезією Лесі

Українки, неповторними ліричними новелами Михайла Коцюбинського ...» [1].

У 1950–1958 рр. О. Р. Мазуркевич був головним редактором журналу «Радянська школа», працював старшим науковим співробітником відділу літератури Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР, а з 1958 р. – завідувачем відділу літератури, завідувачем відділу методики російської, української літератури, історії, суспільствознавства, основ держави і права цього інституту. Одночасно викладав у Київському державному університеті теорію літератури, в Київському педагогічному інституті – методику літератури.

У 1952 р. О. Р. Мазуркевич захистив кандидатську дисертацію, в 1964 – докторську, а в 1966 р. йому присвоєно вчене звання професора. Докторську дисертацію він захищав на основі своєї книги «Нариси історії методики української літератури».

Плідною була діяльність Олександра Романовича на науковій ниві. Протягом 45 років учений досліджував проблеми літературної освіти, історію української літератури, творчість та педагогічні погляди Г. С. Сковороди, І. П. Котляревського, Т. Г. Шевченка, І. Я. Франка, М. М. Коцюбинського, Лесі Українки, А. Ю. Тесленка, С. В. Васильченка, П. А. Грабовського. Відновив забуті імена Х. Д. і Х. О. Алчевських, І. Г. Прижова, В. П. Коховського, В. В. Князева, Д. М. Ревуцького.

У літературознавстві вчений виступив послідовником О. І. Білецького, а в методиці літератури – В. В. Голубкова і Т. Ф. Бугайко. До речі, О. І. Білецький був його науковим керівником під час написання кандидатської та науковим консультантом у написанні докторської дисертації [2].

Перші друковані праці О. Р. Мазуркевича побачили світ у 1928 р. Він працював у галузі критики, літературознавства, методики літератури, історії педагогіки. Його перу належить понад 300 наукових праць, серед яких 68 книг, у тому числі 6 підручників; 30 брошур; численні статті у збірниках, журналах і газетах, зокрема 16 опубліковано в зарубіжних виданнях.

Учений брав участь у редагуванні та впорядкуванні книжок. Окремими виданнями вийшли його дослідження: «Микола Островський» (у співавторстві з К. Островською, 1953), «Вивчення творчості П. А. Грабовського в школі» (у співавторстві з М. А. Якименком, 1956), «И. Г. Прыжов. Из истории русско-украинских литературных связей» (1958), «Письменник і життя» (1958), «Виховна сила художньої літератури» (1960), «Визначні українські педагоги – народні просвітителі. Х. Д. Алчевська та її сподвижники» (1963), «Високе покликання учителя літератури» (1968), «Метод і творчість» (1973), «За рідне слово в рідній школі. Нариси з історії української словесності. ХІХ – поч. ХХ століття» (1993). Він був упорядником збірників «Партія веде», «Зброєю слова», «М. В. Гоголь», а також автором і науковим редактором книжок про творчість Т. Г. Шевченка, І. Я. Франка, П. А. Грабовського, М. М. Коцюбинського, Лесі Українки, відповідальним редактором щорічника «Методика викладання української мови і літератури». Олександр Романович послідовно працював над удосконаленням літературної освіти, виступав проти формалізму, схоластики, демагогії у викладанні словесності, своїми публікаціями протистояв застою в методиці літератури.

Демократичні процеси, пов'язані з «відлигою», сприяли появі праць, присвячених педагогам, діяльність яких за часів культу особи Сталіна замовчувалася. У цьому контексті вагомою історико-педагогічною працею є монографія О. Р. Мазуркевича «Визначні українські педагоги – народні просвітителі. Х. Д. Алчевська та її сподвижники» (1963). На широкому фактологічному матеріалі автор показав творчий шлях Х. Д. Алчевської, її просвітницьку і педагогічну діяльність, досвід організації навчального процесу в школі дорослих.

О. Р. Мазуркевич брав участь у створенні підручників, методичних посібників для вчителів літератури. Зокрема, він є співавтором підручників з української літератури для 9(10) класу середньої школи (1953–1971) та середніх спеціальних навчальних закладів (1970–1976), підручника з теорії літератури для філологічних факультетів університетів (1975), посібника для вчителів «Українська література в 9 класі» (1985).

Як учений-славист, О. Р. Мазуркевич був делегатом трьох міжнародних славистичних з'їздів, членом бюро Відділення дидактики і часткових методик Академії педагогічних наук СРСР, керівником проблемної координаційної ради, членом науково-методичної комісії Міністерства освіти УРСР.

За заслуги на освітянській ниві нагороджений медаллю А. С. Макаренка, двічі удостоєний премії К. Д. Ушинського: у 1958 р. за працю «Розвиток народної освіти і педагогічної науки в Українській РСР» (у співавторстві з М. М. Грищенком, О. Г. Дзевєреним, В. І. Масальським, М. М. Лисенком, О. М. Астрябом, М. Й. Розенбергом) та в 1962 р. за монографію «Нариси з історії методики української літератури» (1961). Нагороджений орденом «Знак Пошани» (1966), багатьма медалями, Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР (1983), грамотами академії, міністерства. У 1968 р. був обраний академіком Академії педагогічних наук СРСР.

Багато уваги приділяв О. Р. Мазуркевич підготовці кваліфікованих науково-педагогічних кадрів. Він виховав численних кандидатів і чимало докторів педагогічних наук, які успішно працювали не тільки в Україні, а й за її межами.

Як головний науковий співробітник Інституту педагогіки АПН України О. Р. Мазуркевич здійснював наукове керівництво дослідженням проблем літературної освіти та історії української літератури і шкільної словесності. У 1993 р. вийшли друком нариси вченого з історії української словесності «За рідне слово в рідній школі», де висвітлювався процес боротьби за навчання українською мовою протягом ХІХ – початку ХХ ст. А ґрунтовне дослідження проблеми вивчення творчої спадщини М. В. Гоголя в школах України, її місця в історії української літератури прагнув завершити працею «Наша національна гідність: Гоголівський скарб належить українському народові», але не встиг. Кілька розвідок цієї тематики, опублікованих на сторінках часопису «Рідна школа», дістали схвальні відгуки освітян. Він є автором спогадів «Колючий вінок голодомору», що побачили світ у книзі свідчень «Голод на Поділлі» (1993).

Звичайно, науково-педагогічна спадщина О. Р. Мазуркевича не позбавлена ідеологічних догм, оскільки йому довелося працювати в складний для науковців час – у період сталінсько-берієвського, а потім брежнєвського режиму. Він був основним аналітиком і пропагандистом трилогії Л. І. Брежнєва («Трилогія високих рубежів. Проблематика книг Л. І. Брежнєва «Мала земля», «Відродження», «Цілина» та її відображення в художній літературі», 1982). Його праці пройняті радянською ідеологією, бо життя змушувало пристосовувати до суспільно-політичної ситуації. Але не можна не віддати належне всім тим численним науко-

---

вим працям ученого, які сприяли розвитку літературної освіти в Україні. «Співатор нового видання підручника «Українська література для учнів 10-класу», він круто і рішуче позбавився старих догматів, офіційних стереотипів сім'ї, – пише В. Мацько [4].

Суспільно-політичні зміни в Україні на початку 90-х років стали поштовхом для написання вченим нових праць, не заангажованих нав'язаними догмами, що було нормою минулих років. В останні роки життя, будучи важко хворим, він опублікував такі актуальні статті: «Рідне слово в концепції національної освіти» (1993), «Воскресіння нетлінного, відродження заповітного в концепції національної освіти» (1994), «Наша національна гордість М. Гоголь» (1994), «Наша національна гордість М. Гоголь. Гоголь належить Україні» (1995), «Панько Куліш в оцінці М. Коцюбинського» (1996) та ін.

Зміст останніх праць О. Р. Мазуркевича відображав нові погляди вченого на висвітлення проблем літературної і мовної освіти України. Так, у ґрунтовній статті «Рідне слово в концепції національної освіти» автор показує боротьбу українського народу за рідне слово в рідній школі, доводить, що основою концепції національної школи є утвердження рідного слова, «зрошеного на своєму ґрунті – глибоко національному, й піднесеного до світової висоти – загальнолюдських цінностей». На його думку, розбудова національної школи, а в ній – літературної освіти буде плідною «... тільки в спільній творчій праці педагога з вихованцями над освоєнням невичерпної нашої національної спадщини. Результативність же її визначальною мірою залежить від осягнення всього шляху боротьби за національну школу, становлення і розвитку в ній духовної основи народу... – рідного слова» [3].

Очевидці згадують, що Олександр Романович був інтелігентною, доброзичливою людиною, цікавим співрозмовником. Він був великим книголюбом, зібрав прекрасну бібліотеку, що складалася з наукових праць, художніх творів, книг із різних галузей мистецтва, економіки, культури народів (понад 1000 примірників). Олександр Романович був людиною енциклопедичних знань, володів польською, болгарською, словацькою, сербською, німецькою мовами. Він був членом Спілки письменників, Спілки журналістів, автором праць з літературознавства, літературної художньої критики, публіцистики.

Справжньою опорою і першим слухачем статей і доповідей ученого була його дружина Ольга Степанівна, у шлюбі з якою вони прожили майже 60 років і виховали сина й доньку.

О. Р. Мазуркевич мав дружні стосунки зі М. П. Стельмахом, Ю. О. Збанацьким, П. М. Вороньком, листувався з П. Г. Тичиною, О. М. Підсухою. А В. М. Сосюра в 1960 р. подарував ученому збірку творів із написом: «Я люблю українську мову так, як рідну рілля, і за мужність принципів Мазуркевича люблю» (З сімейного архіву О. Р. Мазуркевича).

Основний період діяльності О. Р. Мазуркевича припадає на непростий час ідеологічного тиску, коли вияви національної культури потрібно було кваліфікувати як прояв буржуазного націоналізму і послідовно викорінювати їх. Тому необхідно було пристосовуватися і знаходити можливості для збереження, розвитку й утвердження рідної мови і літератури. Більшість його праць (до 90-х років ХХ ст.) мають ідеологічне забарвлення, та попри те вони сприяли розвитку української літератури, методики її викладання в школі.

Помер О. Р. Мазуркевич 8 жовтня 1995 року. Літературно-педагогічної діяльності Олександра Романовича дали високу оцінку у своїх статтях О. Г. Дзевєрін, М. Г. Стельмахович, С. Х. Чавдаров. Науково-педагогічна спадщина вченого багатогранна, вагома й потребує глибокого, неупередженого наукового дослідження та оцінки.

Література

1. Грузман З. Вчений-педагог / З. Грузман // Педагог. – 1993. – № 22, 16 вересня.
2. Киричук О., Стельмахович М. З покоління першопрохідців / О. Киричук, М. Стельмахович // Освіта. – № 9–10, 31 січня.
3. Мазуркевич О. Р. Рідне слово в концепції національної освіти / О. Р. Мазуркевич // Рідна шк. – 1993. – № 10. – С. 7–17.
4. Мацько В. Школа академіка Мазуркевича / В. Мацько // Кам'янець-Поділ. вісн. – 1993. – № 69, 1 вересня.